

Gyönyörűné Erdei Judit
ERDŐHÁTI KÁROLYNÉ SZÜRRÁTÉT-KÉSZÍTŐ HAGYATÉKA

2020 tavaszán került be a Bihari Múzeumba Erdőháti Károlyné konyári szürrátét-készítő hagyatéka. Jelen írásom az alkotót, munkáit és eszközeit kívánja bemutatni, kitekintéssel a háziipari szövetkezetek történetére is.¹

A specifikusan bihari rátétes technika eredete

A jellegzetesen magyar felsőruházat², a szűr applikált, azaz posztórátétes díszítését Biharban, Nagyváradon alkalmazták először, a 19. század végén, és innen terjedt el a megyében,³ majd a Kárpát-medence más területeire.

A bihari rátétes vagy posztóvirágos szűrök jellegzetessége, az álló nyak,⁴ az elejre rávarrott lefelé keskenyedő szecc, a specifikus rátétes technika,⁵ a szűrgalléron található három nagy bokorvirág motívum, az ún. kerek és hosszú virágok tövénél elhelyezkedő kehelylevélke. A díszítmény jellegzetes virága a szegfű motívum.⁶

A szűrt⁷ az 1930-as évektől jóformán már csak a pásztorok viselték. A megrendelések alacsony száma miatt sok szűrszabónak más munkát kellett keresnie.

A szűrszabó mesterség kihalásával a magyarországi paraszti öltözködésből a durva, szűrposztó felsőruhák végérvényesen elmaradtak. A hagyományos kézműves mesterségek léte veszélybe került. A szűrszabó mesterség átalakult, az alkotók viseleti darabok helyett lakástextilek készítésében találták meg a továbbélést. A szürrátét-készítés a szűrök díszítményét használta fel és alakította a díszítendő felülethez, formához és funkcióhoz.

A háziipari szövetkezetek

Hazánkban a kiegyezés után került a figyelem középpontjába a háziipar lehetősége, Baross Gábor kereskedelemügyi miniszter idejében⁸ kezdődött meg az állami megszervezése.⁹

¹ Bemutatásom egy különleges szemszögből, a szürrátétes alkotó szemével történik.

² Gáborján 2000: 7.

³ Bihar vármegyében.

⁴ Györfly 1930: 61. A nyakas szűrt Debrecenben Széchenyi-szűrnek nevezték.

⁵ A rátétet varrógéppel rögzítik az alsó anyaghoz. Többségében a minták közeiből a felesleges részeket különösen éles ollóval eltávolítják, kimetszik.

⁶ Gyönyörűné 2014: 71–83.

⁷ Többségében posztó alapanyagból készítették.

⁸ Benő-Nagy: 2017: 7.

⁹ Iványi 2021.

A II. világháború után a szűrők mintáinak továbbéltetésében az 1945–53 közötti időszak háziiparának és népi iparművészetének alakulása töltött be fontos szerepet.

Megalakultak a háziipari felügyelőségek. 1946–1948 között működött az Országos Háziipari Tanács. 1948-ban megalakul az Állami Háziipari Részvénytársaság, amely 1949-ben átalakul Népművészeti és Háziipari Vállalattá. Felkutatták a még élő népművészeket és számukra megrendelést adtak. A népművészeti osztály mellett egy hatagú bizottság jött létre, amely elbírálta, hogy mely termék hozható forgalomba népi iparművészeti termékként. 1952-ben életre hívták a Népi Iparművészeti Tanácsot.¹⁰ A győri ankét¹¹ óta nyert hivatalos rangot a népi iparművészet fogalma.¹²

A népművészet fenntartására és korszerűsítésére számtalan kísérlet történt. 1953-ban egy minisztertanácsi rendelet életre hívta a Háziipari és Népi Iparművészeti Szövetkezetek Országos Szövetségét.¹³ Ez egy ideológiai iránymutatás volt, a népművészeti tárgyak nagy mennyiségű termelését irányozta elő. Központi raktárral és vidéki részlegekkel bedolgozói rendszert hoztak létre. Nagy előnye volt, hogy a vidéki, főleg női lakosság helyben munkához, ezáltal bevételhez jutott.

Az ötvenes években megalakuló népi díszítőművészeti alkotásokat készítő háziipari szövetkezetek ott szerveződtek, ahol még élő hagyománya volt az egykori kézművességnek. Ezek közé tartozott Berettyóújfalú és Derecske is, amelyek korábban jelentős szűrszabó központok voltak. A későbbiekben az ott alkotó nagy tudású, jó rajzkészségű, kreatív mesterek által szűrrátétes központtá váltak.

Az alkotóknak szakmai segítséget a néprajzos szakemberek nyújtottak ahhoz, hogy a kor igényének, az új követelményeknek megfelelő tárgyak készüljenek. Ezáltal váltak nagy mennyiségben gyártható árucikké, egyes tájegységi sajátosságok országosan népszerűvé. Ekkor a szűrrátétes munkákon a legáltalánosabb színösszeállítás a piros-fekete, fekete-piros, zöld-drapp, drapp-piros volt. A sajátosan bihari technika és díszítmény országosan és nemzetközi szinten is ismertté vált a népművészeti bolthálózat révén.

Ezeket a munkákat találták akkor a legkönnyebben beilleszthetőnek a lakások enteriőrjeibe. Az egykor hagyományos színhasználat megváltozott. A szűrők színvilá-

¹⁰ A Népi Iparművészeti Tanács 1953-tól hatósági jogkört kap a népi iparművészeti alkotások bírálatára (zsűrizésére) és egyes alkotók részére a népi iparművész cím adományozására.

¹¹ 1952-ben a Népművészeti (később Népművelési) Intézet és a Néprajzi Társaság vándorgyűlése, ahol a népi díszítőművészetről tanácskoztak a szakemberek.

¹² Fekete 1983: 7–9.

¹³ Röviden: HISZÖV; 1953-ban 109 népművészeti és háziipari szövetkezet tartozott hozzá.

gától már jelentősen eltér a szűrkrét színpárosa, vagy színhármasa.¹⁴ Az alapanyag is megváltozott. Kizárólag filcet használtak az alapnak és a rátétnek is. A szűrökhöz hasonlóan a rátét vékonyabb, míg az alap vastagabb filcből készült.¹⁵

A munka kezdetben másolásból állt. Az új forma és funkció miatt azonban a díszítmény szerkesztésében is változtatásokra volt szükség.¹⁶

A háziipari szövetkezetek dolgozói közül hamar kiemelkedtek azok, akik a tervezésben is jeleskedtek,¹⁷ új motívumkombinációkat hoztak létre.¹⁸ A népművészet fejlesztése terén kimagasló eredményeket elért népművészek munkásságuk elismerésül a Népművészet Mestere címet és jelvényt kaphatták meg.¹⁹ A szűrök díszítményét legkreatívabban a derecskei **id. Erdei Lajos** és **ifj. Erdei Lajos**, a berettyóújfalui **Mezei András**,²⁰ illetve a Budapesten dolgozó **Tóth Lajos**²¹ alkalmazta.²²

A speciálisan bihari posztómetszett szűrök mintavilága és technikai megoldásai általuk maradhattak fenn az utókor számára.²³ Segítségükkel jelentős számú tanítvány sajátította el a szűrkrét-készítést. Sokan sokfelé alkottak, kísérleteztek. Ezek az évtizedek a népművészet megőrzésének, életben tartásának és továbbélésének útkereső időszaka volt. Erre, az 1958-ig tartó időszakra esik a népi iparművészet széles körű elterjedése.²⁴

A specifikusan derecskei jellegzetesség

Minden alkotónak a munkájában vannak egyéni jellegzetességek, egy-egy kedvelt motívum, színhasználat, mintaelrendezés. Így volt ez az **Erdei család** esetében is. Egy sajátos derecskei jellegzetességet, új virágformát alakítottak ki. Ezt a mintát az alkotó szabadsága, leleményessége és újító törekvés hozta létre.

Még **Kis Zsigmond** derecskei szűrűszabó rátétes szűrűjein, díszítményében ún. kehelylevélek szegfűket találunk. Akárcsak kezdetben **ifj. Erdei Lajos** minta-

¹⁴ Az aláakásos technikánál jelenik meg a két anyag között egy harmadik színű filc anyag.

¹⁵ Mivel a filcet a posztóval ellentétben nem szőtték, hanem géppel nemezelték, szükséges volt az, hogy az alsó rész erősebb, vastagabb legyen a felsőtől.

¹⁶ Gyönyörűné 2019: 110.

¹⁷ Ilyen volt például Gyenei Józsefné. Varga 1973: 3.

¹⁸ Az ő tudásukat népi iparművész címmel ismerték el.

¹⁹ 1953-as minisztertanácsi rendelet.

²⁰ V. Szathmári 2002: 21.

²¹ V. Szathmári 2002: 23.

²² Korszakalkotó tevékenységükért mindannyian megkapták a Népművészet Mestere kitüntetését.

²³ Gyönyörűné 2017: 144.

²⁴ Fekete 1983: 8.

gyűjteményében, a kehelylevélkét kívülre, majd később belülre varrta a virág tövekhez.

Újítás, hogy a virágokat – a kehelylevélke elhagyása miatt – teljesen körbeoleli egy cakkzor. Így a szegfű, mint bihari rátétes díszítmény fő motívuma, új formában jelenik meg.²⁵

Ez a bihari rátétminta az oktató, tudásátadó tevékenység következtében, a helyi jellegzetességből országosan ismert specifikummá vált.

Ifj. Erdei Lajos²⁶ tanítványai később a saját alkotásaikon a mesterük sablonjainak méretét, virágformáit, jellegzetes térkitöltési módjait használták. A Bihari Múzeum gyűjteményébe most került tárgyegyüttesen, mind a virágformákon, mind a szerkesztési módokon, a sablonokon, valamint a szín- és formahasználatban felfedezhetjük ifj. Erdei Lajos hatását.

Erdőháti Károlyné szűrrátétes alkotói munkássága

Erdőháti Károlyné Vezendi Erzsébet néven 1940. augusztus 19-én született Derecskén, „egyszerű paraszti család negyedik lánygyermekéeként.”²⁷ „Már kislány korában jól megtanulta a varrógép kezelését és szerelését is. Általános iskolai tanulmányai után kitanulta az angol–francia női szabó mesterséget.”²⁸ A szakmunkásvizsga után nem tudott elhelyezkedni. Ebben az időszakban indított ifj. Erdei Lajos²⁹ szakkört. Itt tanulta a szűrrátét-készítés fortélyait. Elsajátította a sablonkészítést, varrást és metszést. Mestere tehetségesnek tartotta, ezért segítette a mesterség apró szakmai fogásai-ban is.

1960-ban Konyárra költözött, majd itt ment férjhez.³⁰ Olyan sikere volt a munkái-nak, hogy felhagyott a női szabó mesterséggel, és mestere javaslatára jelentkezett a Népművészek Háziiipari Szövetkezetébe bedolgozó-nak.³¹ 1964-től 20 évig volt főállá-sú bedolgozó.³² Kezdetben kisebb darabokat küldtek neki a központból, ahogy fejlődött, egyre nagyobb tárgyakat készített.

²⁵ Ilyen virágok láthatók az Erdei Lajos által készített, alá-akásos díszpárnán. Leltári szám: BM I.2014.106.

²⁶ V. Szathmári 2002: 25.

²⁷ Barta Imre: *Javaslat a „néhai” „Erdőháti Károlyné szűrrátétes munkássága és emlékei Konyárról Települési Értéktárba történő felvételéhez.* Konyár, 2017. október 16.

²⁸ Részlet a 2010. október 29-i kiállítási meghívóból.

²⁹ Ifj. Erdei Lajosnak néhány munkája már található a Bihari Múzeumban.

³⁰ 1961-ben kötött házasságot Erdőháti Károllyal.

³¹ Konyár Község Önkormányzat Települési Értéktár Bizottsága Iktatószám: KON/152-1/2019/ jegyző-könyv

³² Akkori címe: Budapest V. Kecskeméti u 13.

A szövetséget központjából postán³³ érkezett havonta az előre kiszabott, esetenként kiütött varrnivaló, az alkotók a varrás és metszés után a készterméket szintén postán küldték vissza.

A szövetséget a bedolgozók munkájának minőségére nagy figyelmet fordított: a munkatársak időről időre meglátogatták és személyesen ellenőrizték a bedolgozók alkotásait.

Konyáron több családnak is jelentett jövedelemkiegészítést a bedolgozó munka.

Erdőháti Károlyné kedvtelésből saját tervezésű falvédőket, lakástextileket készített magának. Mivel igényes, szép alkotások születtek, a háziipari szövetségetnél javasolták, hogy bíraltassa azokat. Erre azonban nem került sor. Tehetségét bizonyítja, hogy munkáinak minősége miatt 1970. november 5-én, még így is népi iparművész³⁴ elismerést kapott³⁵ a Magyar Művelődési Intézettől.³⁶ (I. tábla 2. kép)³⁷ Erről az értesítést néhány nappal később meg is kapta (I. tábla 1. kép).

Eszközei a kisolló, a cakkos olló és egy speciális varrógép voltak. Leggyakrabban a derecskei szív, dohánylevél, szegfű és kör mintákat használta.

Munkamódszeréről így nyilatkozott a helyi újságnak: *„elgondolom, milyen lesz az elkészült terítő, milyen motívumokat teszek majd bele, s az hogy áll össze egy egészzé. Aztán le is rajzolom. Először megkeresem az anyag közepét, onnan indulok ki. Aztán kis sablonok segítségével elkészítem az anyagra a tervet, majd körbe vágom azt kisollóval, de úgy, hogy a motívumok »fogják« egymást. Ezt előbb a nagyobb alapra, a valódi terítőre ráfercelem, utána pedig a szűrrátét varrásához beállított varrógéppel rávarrom, végül a szegélyét – illetve ahol még szükséges – a cakkos ollóval körbe vágom.”*³⁸

Erdőháti Erzsike néni megrendelésre is dolgozott. Leggyakrabban használati tárgyakat készített. Párnahuzatot, kisebb terítőket, szemüvegtokokat, zsebkendőtartókat, ballagótarisznyákat, falvédőket, mellényeket, napló- és fényképalbum-borítókat.

³³ Postacím: Népművészek Háziipari Szövetsége, Érd, Parkváros

³⁴ Domanovszky–Varga 1973 (népi iparművészek jegyzéke)

³⁵ Népi iparművész igazolványszáma 0371. Érvényesítések 1993, 1998, 2003. Valószínűleg volt korábbi is, mert amikor az igazoló pecsétek száma már nem fér a nyomtatványba, az alkotó új igazolványt kap.

³⁶ 1/1992-es NKM rendelet 3. § (2) bekezdése alapján.

³⁷ Az utókor számára jelentős, hogy Erdőháti Károlyné szűrrátét szakágban kapta a népi iparművész címet. Ugyanis később már csak *hímző* szakágban ítélték oda a szűrrátét-készítő népi iparművész címet. Jelenleg is hímzőként lehet elnyerni a Népi Tárgyalkotó Iparművész elismerést. Az elmúlt évtizedek szervezeti változásai miatt, ma már a Hagyományok Háza Népi Iparművészeti Osztályánál kérelmezhető, adott feltételek teljesítése után a cím.

³⁸ Konyári Hírmondó 2006/1.

A legkedvesebb tárgya a családi fényképalbumuk borítója volt, amin nagyon sokat dolgozott. „*Azt hiszem, azért áll ez a legközelebb a szívemhez, mert tanítómra, Lajos bácsira emlékeztet, az ő felügyelete és irányítása alatt készült el. S ő volt az is, aki az album hátuljára a monogramomat behímezte.*”³⁹

Erdőhátiné továbbadta tudását. Helybeli tanítványa Nagy Sándorné Budai Jolán volt.⁴⁰

Mivel a szövetkezet által biztosított fizetés nem volt jelentős,⁴¹ egy időre abbahagyta a bedolgozói munkát és varrodát nyitott, ahol munkásruhákat varrtak. De a szíve a szűrrátétéhez húzta.

Felkérésre Sárádon, a Kossuth Lajos Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola szűrrátétes tanulóinak egyik vizsgáján a vizsgabizottsági elnöki tisztét töltötte be egy alkalommal 1998-ban.

2010-ben bekövetkezett halála után családja Konyáron rendezett munkáiból kiállítást, amelyben saját tervezésű, a család használatára készült és a családtagok által megőrzött munkák mellett a település lakóinál fellelhető darabok is helyet kaptak. Az eseményről a Hajdú-bihari Napló 2010. október 30-i számának első oldalán egy rövid képes hír jelent meg.

A kiállítás átfogó képet nyújtott az alkotó munkásságáról. *(kihajtható színes melléklet)*

Konyáron is, mint bárhol más településen, fontos megélhetési forrást jelentettek a háziipari szövetkezetek.⁴² Itt is főleg nők voltak a bedolgozók, akik mellékállásban vagy főállásban végezték ezt a tevékenységet. A szövetkezetnek Erzsike nénivel egy időben Major Vince és felesége, Nagy Gyula és felesége dolgozott még, majd egyre többen lettek. Nagy Gyula oktatói munkája által növekedett a bedolgozók száma.⁴³

Az az ismeretanyag azonban, amit a szűrrátét-készítés terén a szövetkezet keretén belül az egyes alkotók továbbéltettek, fennmaradt és igen gazdag formában él tovább.⁴⁴

Erdőhátiné Erzsike néni munkássága elismerését jelenti azt, hogy 2019-ben felvételt nyert a konyári értéktárba.⁴⁵

³⁹ Konyári Hírmondó 2006/1.

⁴⁰ Erdőhátí Imréné, Sáránd szóbeli közlése.

⁴¹ Több akkori bedolgozó, vagy még élő hozzátartozója egybehangzó véleménye volt. Pl.: Major Vincéné, Fekete Zoltánné.

⁴² Különösen a téli időszakban.

⁴³ 10 tanítványról vannak adatok.

⁴⁴ Gyönyörűné 2017: 143.

⁴⁵ 8/2019 (V.20) sz. *TEB hat. „néhai” Erdőhátí Károlyné szűrrátétes népi iparművész munkássága, emlékei Konyárról a helyi értéktárba történő felvételre.*

A hagyaték bemutatása

Erdőháti Károlyné hagyatékából az alább részletezett tárgyegyüttes került be a Bihari Múzeum gyűjteményébe 2020. év májusában az alkotó lányától, **Erdőháti Erzsébettől**, részben vásárlás,⁴⁶ részben ajándékozás útján.

Erzsike néni mesterének, ifj. Erdei Lajosnak néhány munkája már található a múzeum textilgyűjteményében.⁴⁷ (*III. tábla 1. kép*) Az intézmény célja, hogy a szúrrátét későbbi továbbélésének idejéből, az 1960-as–70-es évekből, a tanítványoktól is minél több gyűjteményi darabot szerezzen be annak érdekében, hogy minél jobban megismerjük a hagyományőrzésnek és tudásátadásnak ezt az időszakát. Ehhez a célhoz nagymértékben hozzájárul Erdőháti Károlyné hagyatékának most megvásárolt része.

A műtárgyak gyűjteménybe kerülésével immáron a „bihari specifikumnak” mondható szúrrátét-készítés jelentős emlékeit őrzi Bihar területi múzeuma.

Az egész megvásárolt textilanyag 1961 és 2000 között készült különböző funkciójú darabokat tartalmaz (összesen 14 tétel 22 darab). Ezenkívül az alkotó leánya 3 tételnyi (9 darab) munkát ajándékozott a múzeumnak. Anyaguk filc, Rába nemez. A szintén fennmaradt, szúrrátét-készítésnél használt eszközöket pedig ajándékba kapta meg a múzeum.⁴⁸

I. Erdőháti Károlyné munkái

*1. Fekete alapon piros rátétes falvédő*⁴⁹ a teljes felületen nyers színű aláakással. Az alapszín keskeny sávja keretezi a teljesen kitöltött rátétes felületet, amelyben jellegzetesen derecskei ú. n. kerek és hosszú virágos motívumok⁵⁰ találhatóak. Szélén körben 8 centiméteres sávban koszorúval szegélyezett sorminta: a cakkos inda között hullámvonalban hosszú virágok hajladoznak. A fő motívum két egymás melletti rombusz koszorúmintából van formázva, benne és körülötte derecskei kerek és hosszú virágok, cakkos levelű és virágú szegfűk. A rombuszok közötti területeken visszatérő motívum a hullámvonal. A falvédő széle félköríves szélcakkozóval van formázva. Mérete: 190x60 cm, készítési ideje: 1970-es évek eleje. (*III. tábla 2. kép*)

⁴⁶ A vásárlást a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményi Kollégiumának pályázata tette lehetővé.

⁴⁷ Leltári szám: BM I.2014.106.

⁴⁸ Köszönetet mondok Erdőháti Erzsébetnek a hagyaték megőrzésért és a segítségért, *Kállai Irénnek*, a Berettyó Kulturális Központ igazgatójának és *Török Péternek*, a Bihari Múzeum vezetőjének, hogy lehetőséget biztosítottak a kutatásra. Külön köszönettel tartozom *dr. V. Szathmári Ibolya* etnográfusnak, a Déri Múzeum nyugalmazott igazgatójának, *dr. Krajczárné Sándor Mária* etnográfusnak, a Bihari Múzeum főmuzeológusának és *Szűcs Endre* múzeumi munkatársnak a munkám során nyújtott messzemenő szakmai segítségért és támogatásáért és a végtelen türelmükért.

⁴⁹ Leltári szám: BM. I.2020.1.

⁵⁰ A bihari és derecskei motívumok fajtáira, elnevezéseire lásd: Gyönyörűn 2019.

2. *Kék alapon fehér rátétes terítő.*⁵¹ Körben a díszítmény szélén 8 centiméteres sávban levelezett koszorúmotívumos sorminta található. Két sor koszorú között hullámvonalban koszorú, amely a sarkokból indul és az oldalak közepén összetalálkozva kapcsolódik össze. Ebből a koszorúból levelek és derecskei hosszú virágok hajladoznak. A terítő közepén a fő motívum a rombusz, benne négy dohánylevél, amelynek széle koszorúminta, belső részüket derecskei hosszú virágok: cakkos levelű bimbós szegfűk foglalják el. A dohányleveleket farkasfog szegélyezi. A sorminta és a rombusz közötti részeket nem töltötték ki. Az alap szélét cakkos ollóval díszítették. Különleges alkalomra, keresztelőre készült. (IV. tábla 1. kép) A hagyaték legkorábbi darabja, 1961-ben készült. Mérete: 90x67 cm.

3. *Zöld alapon drapp, hat darabos szekrény terítőszett,* jellegzetes derecskei szegfűs motívumokkal, készítési ideje: 1970-es évek eleje.

*Az első darab*⁵² szélén körben levelezett koszorúmotívumok 8 centiméteres sávban, a sorminta között hullámvonalban koszorúmotívum, ezek között derecskei hosszú virágok. Mind a négy oldalon a sorminta töve két virág közül indul ki az oldal közepén, és a sarkoknál folytatódik irányt váltva. A terítő közepén a fő motívum élére állított négyzet, benne szív formában derecskei hosszú virágok (szegfűk) koszorúmintával szegélyezve. A négyzet széleit szintén koszorúsor zárja le. A sorminta és közép-motívum közötti tér kitöltetlen. A terítő szegélye szélezővel, félköríves szélcakkozával van kialakítva. Mérete: 62x64 cm. (V. tábla 1. kép)

*Két téglalap alakú, azonos mintájú és szerkesztésű terítő,*⁵³ szélén 5 centiméteres sávban kívül koszorúmotívum, belül farkasfog szegély között derecskei kerek és hosszú virágok, szegfűk, amelyek egy leveles indából indulnak ki és a virág fejével kifelé néznek. A sarkoknál egy-egy hosszú virág. A felület közepén nincs fő motívum. A terítő szegélye félköríves szélcakkozával van kialakítva. Mérete: 35x46 cm, illetve 37x43 cm. (V. tábla 2–3. kép)

*A futó*⁵⁴ szélén körben 5 cm-es sávban kívül koszorúmotívum, belül farkasfog szegély között derecskei kerek virágok. A sarokmegoldás cakkos levél. A terítő közepén nincs fő motívum. A terítő szegélye félköríves szélezővel kialakítva. Mérete: 51x27,5 cm. (V. tábla 4. kép)

A kor jellegzetes bútora a tükrös szekrény, amelyet *két négyzet alakú terítő* díszített közepén drapp rátéttel.⁵⁵ A négyzet alakú terítőknél élére állított díszítmény: négy de-

⁵¹ Leltári szám: BM. I.2020.2.

⁵² Leltári szám: BM. I.2020.3.1.

⁵³ Leltári szám: BM. I.2020.3.2–3.

⁵⁴ Leltári szám: BM. I.2020.3.4.

⁵⁵ Leltári szám: BM. I.2020.3.5–6.

recskei hosszú virág, amely egy töből fakad. A terítő szegélye félköríves szélezővel kialakítva. Mérete: 21x21 cm, illetve 20x20 cm. (V. tábla 5. kép)

4. *Terítő fekete alapon piros rátéttel, fehér aláarakással.*⁵⁶ Az aláarakás csak a leveles koszorúk alatt jelenik meg. A cakkozott fekete szélét kivéve felülete teljesen kitöltött rátéttel, tipikus derecskei kerek és hosszú virágos motívumokkal: cakkozott levelű és virágú szegfűkkel. Körben 8 centiméteres sávban sorminta, leveles aláarakott koszorúval szegett, közöttük hullámvonalban szintén leveles aláarakott koszorú, amelyből hosszú virágok és levelek nőnek ki. Fő motívuma középen 4+2 szíves elrendezésű koszorúmotívumban, bennük két kerek és egy hosszú virág helyezkedik el. A terítő szegélye félköríves szélezővel kialakítva. Mérete: 45x95 cm, készítési ideje: 1970-es évek vége. (IV. tábla 2. kép)

5. *Futó fekete alapon piros rátéttel,*⁵⁷ a koszorúminta alatt fehér aláarakással. Felülete teljesen kitöltött rátéttel, jellegzetes derecskei kerek és hosszú virágos motívumokkal, szegfűkkel. Szélén körben 7 centiméteres sávban sorminta, amely mindkét oldalon levelezett koszorúval szegett, közöttük hullámvonalban leveles koszorú, amelyből derecskei hosszú virágok nőnek ki az indák mellett. Fő motívuma két egymás melletti rombusz farkasfog motívumban, benne és körülötte egy központi töből fakadó derecskei kerek és hosszú virágok. Keskeny széle cakkozott. Mérete: 101x43,5 cm, készítési ideje: 1970-es évek vége. (VI. tábla 1. kép)

6. *Barna alapon drapp rátétes díszpárna.*⁵⁸ A barna széléin kívül teljes felső felülete rátéttel kitöltött: hullámvonalban elhelyezkedő zárt, levelezetlen koszorúminta között derecskei kerek és hosszú virágok. Fő motívuma középen levelezett koszorúval kialakított, rombuszban elhelyezett szív, benne két kerek és egy hosszú cakkos levelű és virágú szegfű. A rombusz és a szív közötti területet a szív felső részéből kiinduló indák, levelek és virágok töltik ki. Jellegzetes a szív feletti keretezett levélminta. Mérete: 36x50 cm, készítési ideje: 1990-es évek. (VI. tábla 2. kép)

7. *Kétoldalú díszpárna*⁵⁹ fekete alapon piros rátétes, teljes felületen kitöltve. A két oldala különböző időben, különböző mintával készült.

⁵⁶ Leltári szám: BM. I.2020.4.

⁵⁷ Leltári szám: BM. I.2020.5.

⁵⁸ Leltári szám: BM. I.2020.6.

⁵⁹ Leltári szám: BM. I.2020.7.

1. *oldal*: A virágok és a levelezett koszorú alatt nyers színű aláakással, jellegzetes derecskei kerek virágos-bimbós szegfűs motívum 4+2 szíves elrendezésben koszorúmintával szegélyezve, derecskei kerek és hosszú virágos motívumokkal kitöltve. Készítési ideje: 1970-es évek. (VII. tábla 1. kép)

2. *oldal*: Középen levelezett koszorúból szerkesztett rombuszban szintén leveles koszorújú szív motívum. Levarrott széllel, amely nyargalással van szegélyezve. A felület derecskei kerek és hosszú virágos motívumokkal, azaz kinyílt cakkos levelű és virágú szegfűvel vannak kitöltve. Készítési ideje: 1980-as évek. Mérete: 67x92 cm. (VII. tábla 2. kép)

8. *Zöld alapon drapp rátétes mellény*⁶⁰, három részből van varrva. Karöltőjénél, nyakánál, mellrész záródásánál és alján körbe futó farkasfog motívum levarrott széllel. Elején és alján 5,5–8,2 centiméteres sávban, két széle felé keskenyedő sorminta, körben a farkasfog mellett, hullámvonalban futó zárt koszorú között derecskei kerek és hosszú virágok, szegfűk. A háta közepén álló, levelezett koszorúval keretezett dohánylevél motívum, mellette szimmetrikusan a sorminta egy részlete. Készítési ideje: 1970-es évek. Mérete: H: 58 cm. (VIII. tábla 1–2. kép)

9. *Fekete szövet miniszoknya*,⁶¹ alján piros filc rátéttel. Derekánál fekete műanyag gombbal és arany színű fémcipzárral záródik. Alján 6 centiméter szélességben álló sorminta, a farkasfog felett kerek virágos, leveles díszítés: a virágok párosával egy-többől indulnak. Méret: H: 43,5 cm, sz (derék): 35 cm, alja: 53 cm. (VIII. tábla 3. kép)

10. Különleges darab a 6 részből összeállított, barna alapon drapp rátétes sapka. Széle levarrással megerősített.⁶² Díszítése egy részben cakkozott dohánylevélben derecskei kinyílt szegfű, hosszú virág motívum. A részek összevarrásánál, a tetején drapp filcből kialakított dísz, amely a megerősítést is szolgálta. *A mester, Erdei Lajos jellegzetes tárgytipusa*. Átmérő (alja): 18 cm. (VII. tábla 3. kép)

11. A ballagótarisznyák két színváltozata is megtalálható a hagyatékban. Az egyik *fehér alapon piros rátétes ballagótarisznya*⁶³ piros zsinórral, alján piros filcből készült rojttal. Felső részén középre rendezett virágmotívum: három derecskei bimbós rózsale-

⁶⁰ Leltári szám: BM. I.2020.7.

⁶¹ Leltári szám: BM. I.2020.9.

⁶² Leltári szám: BM. I.2020.10.

⁶³ Leltári szám: BM. I.2020.11.1.

vél hosszú virággal. Mérete: 14,5x 6 cm (elöl, rojttal), zsinór hossza: 104 cm. (IX. tábla 1. kép)

A piros alapon fehér rátétes ballagótarisznya⁶⁴ fehér zsinórral, alján fehér filcből készült rojttal. Felső részén jobb oldalra rendezett virágmotívum, két derecskei bimbós rózsalevél hosszú virággal és egy keretezett levéllel, amely így egy szegfű virágfejnek is megfelel. Méret: 14,5x15 cm (elöl, rojttal), zsinór hossza: 105 cm. (IX. tábla 2. kép) Mindkét esetben a rojtok anyaga utólag lett rávarrva és cakkos ollóval bevágva.

12. További egy ballagótarisznyát⁶⁵ ajándékba kapott a múzeum, ami egy piros alapon fehér rátétes darab, felső részén középre rendezett virágmotívum: három derecskei kerek virág. Széle cakkozott. Mérete: 14,5x16 cm, zsinór hossza: 96 cm. (IX. tábla 3. kép)

13. Kis futó⁶⁶, barna alapon drapp rátétes. A virágminták mérete eltérő, a hely mérete miatt. Farkasfog keretben derecskei szegfűs kerek és hosszú virág motívumok. Egy középpontból kiinduló elrendezésű. A középső négy hegyével befelé álló hosszú virág. A terítő széle cakkozott, az alap nagyobb a rátétnél. Méret: 19x24 cm. (VIII. tábla 4. kép)

14. Drapp alapon sötétzöld rátétes díszítésű naplóborító⁶⁷ derecskei kerek és hosszú virágos motívumokkal. Csak az eleje díszített. Középen azonos színű megerősítésként könyvgerinc varrással. A fedőlap szélei körben zárt koszorúval keretezettek. Középen a négy virág egy tőből fakad. Körülöttük leveles indás szövevényben elhelyezkedő kerek és hosszú virágos szegfű motívumok, amelyek alul és felül két-két összehajló hosszú virággal a téglalap alapformában egy ovális alakzatot hoznak létre. Megerősített széllevarrással. Iskolai osztálynapló díszborítása céljára készült. Mérete (előlap): 21x29 cm. (IX. tábla 4. kép)

15. Egy adott felület térkitöltésének több módja lehet. Erre jó példa a három szemüvegtok. (X. tábla 1–3. kép)

A barna filcből készült ovális alakú szemüvegtok⁶⁸ felső felületén drapp rátétes díszítés farkasfog hullámvonal mellett elhelyezve: két derecskei bimbós szegfű kerek és egy hosszú virág. A minta a felső rész teljes felületét betölti. Méretei: H.: 17 cm, Sz.: 8,6 cm.

⁶⁴ Leltári szám: BM. I.2020.11.2.

⁶⁵ Leltári szám: BM. I. 2020.11.3.

⁶⁶ Leltári szám: BM. I.2020.12.

⁶⁷ Leltári szám: BM. I.2020.13.

⁶⁸ Leltári szám: BM. I.2020.14.1.

A kék filcből készült ovális alakú szemüvegtok⁶⁹ felső felületén a fehér rátétes díszítés cakkozott hullámvonal mellett két derecskei bimbós szegfű kerek és egy hosszú virág. A minta a felső rész teljes felületét betölti. Méretei: H.: 17,1 cm, Sz.: 8,5 cm.

A fehér filcből készült ovális alakú szemüvegtok⁷⁰ felső felületén a drapp rátétes díszítés egy derecskei bimbós szegfű kerek és három hosszú virág. A minta a felső rész teljes felületét betölti. Méretei: H.: 17,1 cm, Sz.: 9,5 cm.

Mind a három szemüvegtok szélét cakkos ollóval vágják körül.

16. Szintén ajándékba kapta a múzeum a 7 darabos *poháralátétszettet*,⁷¹ amelynek a legnagyobb darabja a barna alapon drapp rátétes kis, négyzet alakú *terítő*. Díszítése: levelezett koszorúminta keretben derecskei szegfűs hosszú virág motívumok. Középső motívuma kerek, négyágú szegfű cakkos koszorúmintában, mellette a terítő négy sarka felé mutató levelekkel, benne négy, hegyével kifelé álló hosszú virág. A terítő széle félköríves szélezővel kialakított. Mérete: 28x28 cm.

Ehhez a terítőhöz tartozik 6 darab barna alapon drapp rátétes, kis kerek *poháralátét*. Díszítésük: kerek, négyágú szegfű befelé cakkos koszorúmintában, széleik cakkozottak. Méret: átmérő: 9,5–10 cm (*X. tábla 4–5. kép*)

17. Az utolsó, ajándékként bekerülő munkadarab egy *kis futó*,⁷² téglalap alakú, barna alapon drapp rátétes mintával. Díszítése: farkasfog keretben derecskei szegfűs hosszú virág motívumok. Középső motívuma két kör, benne szegfű levelezett koszorúmintában, mellettük a terítő négy sarka felé mutató levelekkel, benne négy, hegyével kifelé álló hosszú virág. A terítő széle félköríves szélezővel kialakított. Méret: 38x19 cm. (*X. tábla 6. kép*)

II. Erdőhúti Károlyné eszközei

1. *Sablonok mintaszerkesztéshez*: 17 darab alumíniumlemez fémsablon (15 darab kerek⁷³ különböző méretben, 4–15 centiméter átmérőjűig, gyári méretjelzéssel (*XI. tábla 1. kép*), illetve két négyzet alakú, lemezből kivágott⁷⁴), továbbá 34 darab házi készítésű papírsablon.⁷⁵ Az utóbbiak között megtalálhatók egy papucs alakú tűpár-

⁶⁹ Leltári szám: BM. I.2020.14.2.

⁷⁰ Leltári szám: BM. I.2020.14.3.

⁷¹ Leltári szám: BM. I.2020.15.1–7.

⁷² Leltári szám: BM. I.2020.16.

⁷³ Leltári szám: BM. I.2020.20.1–15. A sablonok nagy száma a nagy mennyiségű sorozatgyártásra utal.

⁷⁴ Leltári szám: BM. I.2020.16–17.

⁷⁵ Leltári szám: BM. I.2020.21.1–34.

na felső része, dohánylevélformák (XI. tábla 2. kép), bokorvirágsablonok, az Erdei Lajos-féle sapka egy-egy cikkejének alaklemeze (XI. tábla 3. kép), méret szerint, továbbá a mellények elejének nagyobb mintasablonjai (XII. tábla 1. kép). Ezekon kívül a gyűjtemény tartalmaz sarok- és belső megoldásokat különböző méretben. Egy kokárda alakú papírsablon különösen érdekes, máshol még nem talákoztam ezzel a sablonformával.

2. *Szerszámok*: 2 darab ún. csipkéző olló,⁷⁶ 2 darab fém szélcakkozó (XII. tábla 2-3. kép),⁷⁷ illetve egy nagy körző (XII. tábla 4. kép).⁷⁸

A felsorolt tárgyak mind a szűrrátét-készítés nélkülözhetetlen munkaeszközei. Megkönnyítik a pontos, szabályos munkát, segítenek, abban, hogy kevesebbet kelljen mérni. Előnyük a tartósság, újra felhasználhatóság.

A hagyaték sokféle típusú tárgya jelentős betekintést ad az alkotó tevékenységébe, szakmai életútjába. A mesterség szinte minden fontos eszközét tartalmazza. Jelentőségét az adja, hogy az eszközök nagyon fontos láncszemet képviselnek a szűrők motívumvilágának továbbélésében.

III. Korabeli okmányok, dokumentumok

1. *Népi iparművész igazolvány és értesítés*, amelyen a Háziipari Szövetkezet emblémája és címe is megtalálható. (I. tábla 1–2. kép)

2. *A Konyári Hirmondó* cikke 2006-ból archív fotókkal és fontos életrajzi adatokkal.

3. A Szövetkezet tervezője⁷⁹ által készült, zsúrizett mintadarabok *munkafotói*,⁸⁰ amelyek kész darabokat: többek között kisebb-nagyobb futókat, nagypárnahuzatot, fotóalbum-borítót ábrázolnak. (XIII. tábla) A képek alapján és a kiszabott alapanyagokra varrta rá és metszette ki a mintákat a bedolgozó.

Összegzés

Mezei András és Erdei Lajos szűrszabó mesterek úgy alakították át a szűrők rátétdíszítményeit, hogy a motívumok teljes rendszerét megőrizték és az új formának, funkciónak megfelelően továbbfejlesztették azokat. Munkásságuk felbecsülhetetlen

⁷⁶ Leltári szám: BM. I.2020.19.1–2.

⁷⁷ Leltári szám: BM. I.2020. 18.1–2.

⁷⁸ Leltári szám: BM. I.2020.17.

⁷⁹ Külön erre a célra, sorozatgyártás terveinek készítésére alkalmazott személy.

⁸⁰ A készítendő munkadarab fotója.

értéket képvisel, amelyet tanítványaik továbbadtak és széles körben elterjesztettek a Háziipari Szövetkezet bedolgozói és bolthálózata által.

Erdőháti Károlyné a specifikusan bihari rátétdíszítmény derecskei jellegzetességét sajátította el és adta tovább. Tehetsége és a mesterség szeretete által lett bedolgozó, majd kedvtelésből alkotott még nyugdíjasként is. A család értékmegőrző hozzáállása is példaértékű. A nekik köszönhető hagyaték által kapunk teljes, hiteles képet Erdőhátiné Erzsike néni alkotói munkásságáról, valamint a háziipari szövetkezetek értékközvetítő és megőrző tevékenységéről, arról az időszakról, amikor a szűrrátét-készítés virágkorát élte.

Irodalom

BENŐ-NAGY Réka

2017 *Bedolgozott idők. A Debreceni Háziipari Szövetkezet Nádudvari Szűrrátétes Részlegének története. „Szülőföldünk, Nádudvar Öröksége és Jövője”*
Alapítvány

DOMANOVSKY György–VARGA Marianna

1973 *Népi iparművészet 1953–1973.* Magyar Nemzeti Galéria, Népi
Iparművészeti Tanács, Háziipari és Népi Iparművészeti Szövetkezetek
Országos Szövetsége Révai Nyomda, Budapest

1983 *Mai magyar népi iparművészet.* Képzőművészeti Kiadó, Budapest

FEKETE Aladárné (szerk.)

1983 *A magyar népi iparművészet harminc éve* (kiállítási katalógus). Budapest

GÁBORJÁN Alice

2000 *Cifraszűrök.* Néprajzi Múzeum, Budapest

GYÖNYÖRÚNÉ Erdei Judit

2014 *Rátétes cifraszűrök a Bihari Múzeum gyűjteményében.* In: Sándor Mária
(szerk.): A Bihari Múzeum Évkönyve XVII–XIX. Berettyóújfalu. 71–94.

2017 *Szűrrátét díszítésű tárgyak a Bihari Múzeum textilgyűjteményében.*
In: Sándor Mária (szerk.): A Bihari Múzeum Évkönyve XX–XXII.
Berettyóújfalu, 139–168.

2019 *A bihari rátétes szűrök motívumainak változása a rátétdíszítmények
továbbéltetésében a Bihari Múzeum gyűjteménye alapján.* In: Sándor Mária
(szerk.): A Bihari Múzeum Évkönyve XXIV. Berettyóújfalu, 95–126.

GYÖRFFY István

1930 (2004) *Magyar népi hímzések. A cifraszűr. Karcag, a szerző kiadása.*
(Reprint kiadás: Nap Kiadó Kft.)

IVÁNYI Krisztina

2021 *A háziipar szerepe a vidéki lakosság foglalkoztatásában.*
http://www.szovetkezetikutato.hu/letoltes/kozlesre_01.pdf
(A letöltés ideje: 2021. 04. 30.)

V. SZATHMÁRI Ibolya

2002 *A szürkészítés, szűrhimzés, szürszabó mesterség, szürrátét.*
In: *Élő népművészet Hajdú-Bihar megyében I. A népművészet mesterei.*
Debrecen, 13–29.

Judit Gyönyörűné Erdei
Heritage of Károlyné Erdőháti, felt overlay maker

In spring 2020 a larger collection of objects were received by Bihari Museum, which is a significant part of the heritage of Károlyné Erdőháti, felt overlay maker folk artist. These objects purchased are wall carpets, tablecloths of various sizes and shapes and clothing items all designed by herself. Also numerous patterns and tools were granted by the daughter of the deceased.

This study is intended to introduce these objects and the artist behind. Károlyné Erdőháti learned felt overlay making from Lajos Erdei, felt coat tailor from Derecske. Her passion for this handicraft and talent let her become an outworker of the Homecraft Association of Folk Artists. She was also awarded the folk artist title. In this study the author analyses the items of the heritage, and we can also gain insight to the decades of the artist's life, and understand the so called "outworker" activities of the national homecraft association.